

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

21

Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939

TOIM.
ANU KOSKIVIRTA JA ALEKSI MAINIO

Kannen kuva: Ote maalauksesta Leo Rajama, Viipurin torilla, 1937-1963.

Ateneumin taidemuseo. Kuva julkaistu perikunnan luvalla.

Kuva: Kansallisgalleria/Kristina Halkola.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21

Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939

Toimittaneet:

Anu Koskivirta (osan toimittaja)

Aleksi Mainio (osan toimittaja)

Pentti Paavolainen (sarjan päätoimittaja)

Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

ISBN: 978-952-69280-2-9 (sid. 1. painos)

ISBN: 978-952-69280-3-6 (PDF 2. painos)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

Julkaistu sähköisenä: 2020

Toinen korjattu painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Vakoilijoita ja pomminheittäjiä.

Viipurin venäläiset taistelujärjestöt ja virkavalta 1917–1939

Seuraavilla sivuilla tarkastelen Viipurissa ja sen ympäristössä vuosina 1917–1939 toimineita valkoisia emigranttijärjestöjä ja niiden aseellista taistelua Neuvostoliittoa vastaan. Huomion arvoista on, että alueella ei ainoastaan toiminut näitä vastavallankumouksellisia voimia vaan salamurhien ja pommi-iskujen, siis suoranaisen terrorismin, nimiin vanhoivat myös Suomen virkavallan edustajat. Voidaan jopa sanoa, että ilman turvallisuuspoliisin ja yleisesikunnan (YE) tiedustelun tukea tämä venäläinen maanalainen maailma olisi jäänyt synty-mättä tai ainakin rajoittunut huomattavasti vaatimattomammalle tasolle.

Terrorismi on ollut kuuma aihe 2000-luvulla. Teemasta on kirjoitettu lukemattomia kirjoja ja artikkeleita erityisesti englanninkielisessä maailmassa. Yleensä tutkimusten historiallinen panos on kuitenkin jäänyt vaatimattomaksi päähuomion ollessa viimeisten vuosien tapahtumissa ja islamistisessa terrorismissa.

Historiantutkija David Rapoportin tutkimukset ovat yksi poikkeus valtavirrasta, sillä ne lähestyvät terrorismia kunnianhimoisen historiallisen näkökulman avulla. Rapoport on hahmotellut kokonaiskuvaa modernista terrorismista jakamalla viime vuosisatojen tapahtumat eri vaiheisiin. Ensimmäisen vaiheen aloittivat anarkistiset järjestöt tsaarin Venäjällä 1870-luvulla. Taistelujärjestöt olivat valmiita käyttämään ”teon propagandaa” eli terrorismia päämääriensä saavuttamiseen ja toimivat esikuvina Euroopan ja Aasian radikaalivoimille. Terrorismin toisen kauden Rapoport ajoittaa ensimmäistä maailmansotaa seuranneisiin vuosikymmeniin, joiden kuluessa eurooppalaisten imperiumien siirtomaavalta rakoili antikolonialismin paineessa.¹

Jos Kannaksen seutua ja Viipuria tarkastellaan osana tätä mallia, huomataan, etteivät alueen ”erityispiirteet” ole niin erityisiä kuin joskus kuvitellaan. Tästä hyvä esimerkki ovat alueella 1900-luvun ”routavuosina” toimineet suomalaiset ja venäläiset taistelujärjestöt. Ne voidaan nähdä 1800-luvun anarkistien perinnön jatkajina. Aktiivisen vastarinnan nimiin vannoneet suomalaisjärjestöt ja venäläiset vallankumoukselliset sovelsivat anarkistien terrorioppeja ja – mikä huomion arvoisinta – olivat osa laajempaa ilmiötä: kamppailua Venäjän imperiumin tulevaisuudesta.

Sama havainto on mahdollista tehdä myös emigranttien ja Venäjän vähemmistökansallisuuksien taistelujärjestöistä, jotka vaikuttivat 1920- ja 1930-luvun Suomessa: nekin olivat osa laajempaa yleiseurooppalaista kehityskulkua. Salaiset aseelliset järjestöt ilmensivät Viipurissa ja ylipäänsä Karjalankannaksella sitä, että Venäjän ja muiden suurvaltojen kolonialistinen valtajärjestelmä oli kriisissä. Kamppailu Venäjän imperiumin perinnöstä oli käynnissä, ja Karjalankannaksen ympäristö lukeutui sen eturintamiin.

Emigranttien ja heidän liittolaistensa bolševismmin vastaista taistelua on kuvattu niin ikään toisen maailmansodan esihistoriaksi.² Näkökulma on tärkeä, sillä se asettaa Kannaksen tapahtumat osaksi laajempaa ilmiötä. Tässäkään mielessä emigranttien toiminnassa ei ollut kyse vain paikallisesta ilmiöstä vaan yleiseurooppalaisesta aktiivisesta kamppailusta, eräänlaisesta näkymättömästä sodasta, jossa vastakkaiset maailmanjärjestykset ottivat mittaa toisistaan.

Toisen maailmansodan jälkeen emigranttiliikkeiden historia unohdettiin miltei tyystin. Vaikka aihepiirin tutkiminen ei ollut suoranaisesti kiellettyä, aikakauden henki YYA-sopimuksineen ja virallisine liturgioineen ei kannustanut sen tieteelliseen käsittelyyn. Ulko- ja sisäpoliittiset paineet helpottivat ajan saatossa. Suurin murros tapahtui kuitenkin vasta sen jälkeen, kun Neuvostoliitto oli romahtanut ja kylmä sota päättynyt. Vapautuneessa ilmapiirissä Venäjän diasporasta ja sen poliittisesta historiasta uskallettiin kirjoittaa rohkeammin.

Tämän artikkelin kirjoittaja ja muutamat muut tutkijat ovat käsitelleet emigranttijärjestöjen salaista toimintaa,³ mutta ainakin yksi oleellinen näkökulma on jäänyt pienoiseen katveeseen: minkälaista emigranttijärjestöjen aseellinen ja salainen toiminta oli nimenomaan Viipurin ja Kannaksen ympäristössä? Miten merkittäviä tapahtumat olivat, jos niitä tarkastellaan osana laajempaa kokonaisuutta? Mikä rooli Suomen turvallisuuspoliisilla, Etsivällä Keskuspoliisilla (EK), ja yleisesikunnan tiedustelulla oli taistelussa Venäjän tulevaisuudesta?

Pakolaiset saapuvat

Lokakuun vallankumouksen 1917 vaikutukset säteilivät nopeasti eri puolille Eurooppaa ja käynnistivät suuren kansainvaelluksen, josta myös Suomi sai osansa. Maa sijaitsi Venäjän imperiumin ja sen vanhan pääkaupungin Pietarin tai oikeammin Petrogradin naapurissa, eikä pakeneminen Suomeen välttämättä vaatinut suunnattomia fyysisiä ponnistuksia. Aina ei tarvittu edes auttavaa uimataittoa, sillä Rajajoki oli paikoitellen niin matala, että sen yli saattoi kahlata vaikka omaisuus selkärepussa.

Ei tiedetä täsmällisesti, kuinka paljon pakolaisia saapui Suomeen Venäjän vallankumouksen ja sisällissodan vuosina, eivätkä myöhempienkään vuosien luvut ole aina luotettavia. Yhden arvion mukaan vuonna 1922 Suomessa oli kaikkiaan noin 33 500 entistä Venäjän alamaista⁴, joista 19 000 oli isovenäläisiä ja loput erityisesti inkeriläisiä, itäkarjalaisia ja suomalaisia. Suomeen saapuneet pakolaiset olivat osa laajempaa pakolaisaaltoa, jonka ensimmäinen maailmansota ja sen lieveilmiöt, kuten Venäjän sisällissota, olivat ajaneet liikkeelle.⁵

Aluksi Viipuri ja Terijoki nousivat emigranttien päänäyttämöiksi. Myöhemmin Venäjän alamaisia kerääntyi myös Helsinkiin siitä huolimatta, että monet emigrantit pitivät kaukana rajasta ja Venäjän tapahtumista sijaitsevaa pääkaupunkia perifeerisenä.⁶ Pakolaisten määrä laski 1920-luvun mittaan ensin nopeasti ja sitten hitaammin. Monet Kronstadtin pakolaiset, inkeriläiset ja itäkarjalaiset palasivat Neuvostoliittoon tai hakeutuivat Keski-Eurooppaan, kun oli käynyt selväksi, ettei bolševikkivalta tulisi kaatumaan toivotulla vauhdilla.⁷

Ensimmäiset Venäjän pakolaiset asettuivat Suomeen pian lokakuun vallankumouksen jälkeen. Pehr Evind Svinhufvudin johtama senaatti suhtautui tulijoihin varauksellisesti ja harmitteli sitä, että maassa oli jo ennestään viljalti Venäjän alamaisia. Suomeen saapui pakolaisia erityisesti Pietarista ja sen välittömästä läheisyydestä.⁸ Monet tulijoista olivat korkea-arvoisia siviili- ja sotilasviranomaisia sekä vaikutusvaltaisia poliittisia johtajia. Tällaisia entisiä suuruuksia olivat muun muassa ruhtinas Vladimir Volkonski sekä entiset pääministerit Aleksandr Trepov ja Vladimir Kokovtsov.⁹ Merkittävä pakolaisryhmä olivat niin ikään valkoiset upseerit. Kenraali Nikolai Judenitšin Luoteisarmeijan tappio Baltiassa vuoden 1919 lopulla käynnisti pienen muuttoaallon Suomeen. Samalla tavoin vaikuttivat Kronstadtin kapina 1921 ja kenraaliluutnantti Jevgeni Millerin Pohjoisen armeijan hajoaminen Arkangelin ja Murmanskin ympäristössä alkuvuonna 1920.¹⁰

Valkoiset taistelujärjestöt 1918–1920

Eri maiden viranomaiset joutuivat ottamaan kantaa Venäjän oppositiovoimien salapuuhiin viimeistään vuoden 1918 aikana: valkoisten voimien aktivistit perustivat omia tiedustelu- ja taistelujärjestöjään, jotka käyttivät Keski-Eurooppaa ja Neuvosto-Venäjän naapurimaita tukialueinaan. Tarkoituksena oli, että nämä enemmän tai vähemmän kilpailevat järjestöt toimisivat bolševikkien selustassa salaisesti. Ne järjestivät pommi-iskuja, tuhopolttoja, salamurhia ja salakuljettivat vakoilutietoa Venäjän eri osissa ja lähialueilla operoiville valkoisille armeijoille.¹¹

Maantiede vaikutti ratkaisevasti siihen, että erityisesti Kannaksesta ja Viipurista tuli antibolševistisen sodan tukialue. Ensimmäinen merkki tästä oli se, että muutamat keisarikunnan Venäjän voimahahmot perustivat Viipurissa

Antibolševistiset emigranttijärjestöt kävivät sotaa myös propagandan voimalla. Tyypillisessä kuvaparissa Neuvostoliitto esitettiin saastaisena käärmehirviönä, jonka piirteissä kommunismi ja juutalaisuus yhdistyivät yhdeksi samaksi asiaksi. Stereotyyppisen viholliskuvan vastaparina esitettiin ”puhdas”, emigranttiliikkeiden edustama venäläisyys. Se kuvattiin usein ritarina, joka laskeutuisi taivaasta ja puhdistaisi Venäjän miekalla ja tulella.

yhdeksänhenkisen toimikunnan, jonka nimeksi tuli Erikoinen komitea venäläisten asioita varten Suomessa.¹² Ulkoministeri Carl Enckellin sanoin kyse oli poliittisesta elimestä, joka yritti kirittää vastavallankumousta harjoittamalla ”bolshevismmin vastaista toimintaa” Venäjällä.¹³

Vuoteen 1919 tullessa Erikoinen komitean vaikutusvaltaisimmaksi henkilöksi nousi tsaarinarmeijan kenraali Nikolai Judenitš. Tämä Pietarista Suomeen paennut sotilasjohtaja tahtoi koota Kannaksen ja Baltian alueelle armeijan, jonka johdolla voisi hyökätä Pietariin joko yksin tai yhdessä suomalaisten ja brittien kanssa. Interventiotä silmällä pitäen Judenitš asettui asumaan Seurahuoneelle Helsinkiin ja neuvotteli salaisesti valtionhoitaja Gustaf Mannerheimin kanssa Pietarin valtaamisesta.

Keväällä 1919 kenraali Judenitš loi esikuntansa läheisyyteen salaisen vakoiluosaston. Sen tehtävänä oli hankkia tietoa Venäjältä, mutta myös seurata Suomen sotilaallista, taloudellista ja poliittista tilannetta Venäjän etuja unohtamatta.

Järjestö loi tiiviit yhteydet Pietariin ja eri puolilla Venäjää toimiviin valkoisiin joukkoihin. Vakoilua, tuhotyöoperaatioita ja muita salahankkeita johdettiin Suomesta lähettämällä salaisia asiamiehiä eritoten Viipurin ja Terijoen etappien kautta Neuvosto-Venäjälle.

Emigranttijärjestöillä ja Suomen sotilastiedustelulla oli runsaasti yhteisiä asiamiehiä. Käytännössä Suomen yleisesikunnan ja emigranttijärjestöjen konspiraatiivista toimintaa oli mahdotonta erottaa kategorisesti toisistaan. Molempien yhteydet Pietariin ja muualle Neuvosto-Venäjälle kulkivat yhteisiä kuriiripolkuja pitkin ja usein vieläpä samojen vastavallankumouksellisten agenttien ja sabotöörin välityksellä.¹⁴ Kun Pietarissa tai jossakin muualla Neuvosto-Venäjällä räjähti pommi tai tapahtui salamurha, ei ollutkaan mitenkään tavatonta, että tapauksen jäljet johtivat Kannakselle ja maan virkavallan linnakkeisiin.

Kronstadtin kapina

Kun Kronstadtin väliaikainen vallankumouskomitea käynnisti kapinan 28. helmikuuta 1921, emigranttipiirit ajattelivat Neuvosto-Venäjän lopun vihdoinkin koittaneen. Suomessa pakolaisaktivistit tiivistivät yhteyksiään vastavallankumouksen lippulaivaan, Kronstadtin linnoitukseen. Viipuriin ja Kannakselle saapui kymmeniä taistelujärjestöjen lähettiläitä Keski-Euroopasta.¹⁵ Uhmakkaassa hengessä Pietarin kaupunkiin ja sen lähistölle oli muodostettu niin sanottu Pietarin Taistelujärjestö,¹⁶ joka yhdisti useita vastavallankumouksellisia ryhmiä toisiinsa. Kyse oli kirjavasta liittoumasta, jossa olivat edustettuina oikeiston ja vasemmiston ääriryhmät, mutta myös maltillisemmat poliittiset voimat.

Pietarin yliopiston maantieteen professori Vladimir Tagantsev oli avainhahmo Pietarin Taistelujärjestössä. Tällä vastavallankumouksellisella yliopistomiehellä oli vahvat siteet taistelujärjestöihin ja niiden kautta myös brittien, ranskalaisten, amerikkalaisten ja suomalaisten tiedusteluun Neuvosto-Venäjällä. Pietarin Taistelujärjestön – tai Tagantsevin salaliiton – tärkeimmät viestiyhteydet kulkivat aktivistijärjestöjen ja tiedustelupalveluiden kuriirien välityksellä Viipurista Pietariin. Viestinviejät salakuljettivat kirjeitä ja aseita rajan taakse ja toivat raportteja ja muuta tietoa Kannakselle.¹⁷

Paradoksaalisesti vastavallankumoukselliset pyrkimykset saivat lisää tuulta purjeisiinsa sen jälkeen, kun Kronstadtin kapina oli kukistettu verisesti maaliskuun puolivälissä 1921. Asetelma muuttui suotuisammaksi, koska Kannakselle pakeni tuhansia Kronstadtin matruuseja ja heidän johtajiaan. Avainrooliin nousi Kronstadtin väliaikaisen vallankumouskomitean puheenjohtaja Stepan Petritšenko. Hän ja hänen liittolaisensa solmivat sopimuksen Pietarin Taistelujärjestön yhdysmiesten kanssa.¹⁸ Kaikki tähtäsi Pietarissa toimivan

maalalaisen armeijan vahvistamiseen. Pietarin Taistelujärjestö oli jakanut metropolin 18 alueeseen, joista jokaiselle oli nimetty oma komentajansa.

Kunnianhimoisen kumousjuonen piti käynnistyä 1. toukokuuta 1921 työläisten, sotilaiden ja matruusien sekä puna-armeijan johtajien tuella. Suunnitelma jakautui kahteen osaan. Maan alla uinuvan valkoisen armeijan rinnalle Pietariin oli tarkoitus ujuttaa terroristisoluja, jotka koostuivat Kronstadtin pakolaisista. Niiden piti toimia Viipurista ja Kannakselta johdetun keskuksen alaisuudessa, olla vallankaappauksen etujoukkona ja masinoida sabotaasi- ja salamurhakampanja juuri oikealla hetkellä.¹⁹ Yritteliäs, mutta tuloksiltaan vaatimaton terrorikampanja alkoi yskähdellä pian käynnistämisen jälkeen. Lopputuloksena oli kymmeniä pidätyksiä, joista läheskään kaikki eivät liittyneet kyseiseen salaliittoon vaan heijastivat enemmänkin Pietarissa vallinnutta vainoharhaista ilmapiiriä.²⁰

Viipurissa aktiivisesti toiminut Pietarin Taistelujärjestö säikäytti Neuvostovenäjän turvallisuusviranomaiset pahemman kerran. Heidän johtopäätöksensä oli, että Suomen aluetta oli käytetty ”bandiittien” tukialueena, ”valkoisena kyympesänä”, Kronstadtin kapinan ja sitä seuranneiden kuukausien aikana.²¹ Jopa yleisvenäläinen neuvostokongressi painotti Suomen olevan ”muuttumassa maailman vastavallankumouksen eteen työnnettyksi asemaksi”.²²

Emigranttien vastavallankumouksellisen toiminnan elinehto oli se, etteivät yleisesikunnan (YE) ja Etsivän Keskuspoliisin (EK) tiedustelu-upseerit puuttuneet siihen Viipurissa tai ylipäänsä Karjalankannaksella. YE:n viipurilaisupseerit olivat mukana Pietarin maanalaisessa toiminnassa jopa siinä määrin, että heitä voitiin pitää taistelujärjestöjen poliittisena liittolaisena. Yleisesikunta sai tietoa emigranttikontaktien avulla, mutta sotkeutui mukaan Venäjän vastavallankumoukselliseen terrorisotaan toimittamalla taistelujärjestöille aseita ja pommeja ja järjestelemällä etappiteitä.²³ Aktiivinen linja sopi suomalaisille tiedustelu-upseereille ja heidän virkaveljilleen, joista monet olivat suomalaisen jääkäri- ja itsenäisyysaktivismiin veteraaneja. He olivat olleet mukana maanalaisessa toiminnassa useiden vuosien ajan ja tottuneet käyttämään konspiraatiivisia keinoja ja väkivaltaa häikäilemättömästi.²⁴

Rovsin taistelujärjestö

Monarkismin kannatus vahvistui tuntuvasti emigranttipiireissä Kronstadtin kapinan (1921) jälkimainingeissa. Monarkistien vaikutusvalta ei kuitenkaan milloinkaan kasvanut niin suureksi kuin olisi voinut pakolaispiirien kiistellessä kruununperillisestä. Syntyi kaksi kilpailevaa leiriä, joista yksi kannatti suuriruhtinas Kirill Vladimirovitšia ja toinen suuriruhtinas Nikolai Nikolajevitšia. Monar-

kistinen perimyskiista juontui siitä, että Romanovien ensisijaiset kruununperilliset oli murhattu Venäjän sisällissodan aikana.

Monarkistien skisma vaikeutti bolševismin vastaista taistelua, joka kärsi muistakin ongelmista. Venäjän sisällissodan jälkeen Venäjän valkoinen armeija oli hajonnut pienempiin osiin. Tilanne oli vaikea, mutta valkoisen armeijan komentaja, kenraali Pjotr Vrangeli yritti pitää joukkonsa taisteluvalmiudessa luomalla valkoisille upseereille yhteisen kattojärjestön. Tämä yhteenliittymä perustettiin virallisesti syyskuussa 1924 ja nimettiin Venäjän Yleissotilaalliseksi Liitoksi eli Rovsiksi.²⁵

Järjestö kasvoi nopeasti nousten emigranttijärjestöjen merkittävimmäksi poliittiseksi ja sotilaalliseksi voimaksi. Vuonna 1925 sillä oli arviolta noin 35 000 jäsentä. Rovs oli sekä perinneyhdistys että vastavallankumouksellinen järjestö, joka pyrki ylläpitämään tsaarin armeijan traditioita, mutta myös tukemaan salaista antibolševististä työtä Neuvostoliitossa. Järjestö laajeni ja kansainvälistyi sitä mukaa, kun entiset upseerit perustivat järjestölle alaosastoja eri puolille maailmaa.²⁶

Rovsin sisällä toimi salainen tiedustelu- ja taistelujärjestö, jota johti kenraali Aleksandr Kutepov. Yksi sen tärkeimmistä Neuvostoliiton reiteistä sijaitsi Karjalankannaksella. Rovsin asiamiehet kulkivat eteläisen Suomen ja Viipurin läpi salatein itärajan taakse ja sieltä takaisin läntiseen Eurooppaan. Kutepovin tiedustelujohtaja Suomessa oli kenraalimajuri Eugèn Högström, joka oli valittu pestiin vuonna 1924. Emigranttiupseeri Högström asui Helsingissä, mutta vietti paljon aikaa myös Kuokkalan kylässä Terijoella. Kenraali oli luonut vakoilujärjestön, jonka yhteydet Suomen yleisesikunnan Viipurin alaosastoon ja entisiin tsaarinupseereihin Suomessa ja Neuvostoliitossa olivat kiinteät.²⁷

Högströmin Itä-Suomen avustaja, ratsumestari Axel (Anatoli) Jansson käynnisti Kannaksella ”suuren touhun” vuosina 1924–1925. Tämän seurauksena Suomeen syntyi uutukainen taistelu- tai ehkä oikeammin sissijärjestö. Ärhäkkänä esiintyneen salaseuran organisaattori kokosi pitkiä, vaikuttavia jäsenluetteloita ja uhosi lähettävänsä pommimiehiä Leningradiin.²⁸ Hän oli jakanut salaseuran jäsenet ryhmiin ja nimennyt solut konspiratiivisessa hengessä ”kolmikoiksi” ja ”viisikoiksi”.²⁹

Högströmin ja Janssonin järjestön ohella Suomessa toimi toinenkin emigranttijärjestö, joka ei luottanut yksinomaan rauhanomaisiin keinoihin. Kyse oli niin sanotusta Monarkistisesta Yhtymästä, jolla oli Suomessa vähintään 15–20 paikallisosastoa vuonna 1927. Alaosastoja toimi muun muassa Helsingissä, Suojärvellä, Terijoella ja Viipurissa. EK:n mukaan monarkistisen yhtymän aseellisen siiven nimiin voitiin laittaa yhtä ja toista terroristista toimintaa. Taistelujärjestö valmensi jäseniään aseelliseen kamppailuun ja toimi ärhäkästi

eritoten Helsingissä ja Viipurissa, joissa se oli piiloutunut nuorisojärjestöjen suojiin vuosina 1926 ja 1927.³⁰

Kannaksen ikkuna

Emigranttien ja näiden läntisten liittolaisten maanalaiset hankkeet herättivät suurta huolta Neuvostoliiton salaisessa poliisissa OGPU:ssa.³¹ Se keksi luoda vastavallankumouksellisia lumejärjestöjä, joista kuuluisin oli nimeltään Keski-Venäjän Monarkistijärjestö tai yksinkertaisimmin Trusti.³² Tämä antibolševistisena esiintynyt, mutta todellisuudessa OGPU:n valvonnassa ollut järjestö uskotteli toimivansa Neuvostoliitossa vaikutusvaltaisten liittolaisten tukemana. Se onnistui voittamaan puolelleen Suomen yleisesikunnan tiedustelun yhtä hyvin kuin Ison-Britannian Secret Intelligence Servicenkin (SIS) luottamuksen.³³

Suomen YE:n tiedustelu sotkeutui OGPU:n verkkoon erityisesti siksi, että Trustin tärkein ”ikkuna” länteen sijaitsi Karjalankannaksella. Tätä reittiä pitkin järjestö toimitti salaisia asiamiehiään ja viestejään Suomessa toimineille vastavallankumouksellisille voimille. Periaatteessa kaikki Karjalankannaksen agenttiliikenne oli yleisesikunnan Viipurin alaosaston näpeissä. Käytännössä kyseinen alaosasto sekä sen Raudun ja Kivennavan haarakonttorit seurasivat raja-alueella tapahtuvaa toimintaa valikoivasti. Eri maiden tiedustelulaitokset sekä emigranttijärjestöt olivat organisoineet alueelle niin monia salaisia etappeja, ettei näitä kaikkia aina kyetty valvomaan metsäisellä rajaseudulla.

Kyse oli myös laskelmoidusta valinnasta. Vedenpitävä kontrolli ei käynyt päinsä, koska Suomen yleisesikunnalla oli liittolaistensa kanssa sellaista yhteistyötä, jota ei haluttu vaarantaa. YE:n upseerit olivat antaneet esimerkiksi SIS:lle oikeuden värvätä avustajia Suomen alueelta ja lähettää näitä itärajan taakse. Ilmeisesti myös Puolan ja Ranskan tiedustelu-upseereilla oli samantapaisia privilegioita.³⁴

Trustin avulla Neuvostoliiton salaisen poliisin päämaja Lubjanka ja sen Leningradin alaosasto onnistuivat ohjaamaan eri länsivaltioiden ja emigranttien tiedustelua ja muuta salaista toimintaa Neuvosto-Venäjällä vuosina 1921–1927.³⁵ Vuosien varrella alkoi monien mielissä kuitenkin herätä pahoja aavistuksia. Emigrantti- ja tiedustelu-upseerien oli vaikeaa selittää itselleen, miksi vastavallankumouksellinen toiminta koki aina vaan suurempia ja suurempia vastoinkäymisiä Neuvostoliitossa.

Tilanne alkoi kärjistyä vuoden 1927 alussa. Frolovin huvilalla Terijoella järjestettiin maaliskuussa tapaaminen, jonka ylimpänä suojelijana toimi Suomen YE:n tiedustelu. Paikalla oli Trustin yhdyshenkilöitä ja YE:n upseereita, mutta

myös salainen kunniamies Pariisista. ”Venäläisten monarkistiemigranttien tosiasiallinen johtaja” Aleksandr Kutepov oli päästetty maahan huolimatta Suomen ulkoministeriön ja Etsivän Keskuspoliisin vastustuksesta, koska YE oli pitänyt hänen läsnäoloaan välttämättömänä. Istunnossa vaihdettiin ajatuksia pommisodan aktivoimisesta sellaisessa sävyssä, ettei Trustin kaksoisagenteille jäänyt epäselväksi, etteivät he enää pystyneet kontrolloimaan vastavallankumouksellista toimintaa ja siirtämään terrorisukuja tuonemmaksi tekosyillä.³⁶

Neuvostoliiton salainen poliisi OGPU ja sen vastavakoiluosasto tekivät johtopäätöksen, että kulissijärjestö Trusti oli tehnyt tehtävänsä. Ensimmäinen askel alasajossa oli ilmeisesti se, että Eduard Opperput -nimellä esiintyneelle OGPU:n salaiselle asiamiehelle annettiin tehtävä. Tämän *agent provocateurin* piti paljastaa Moskovaan ujutetuille Rovsin agenteille, että Trusti oli OGPU:n luomus.³⁷

Näin toimimalla OGPU tahtoi lietsoa vainoharhaa emigranttipiireissä. Tavoite onnistui paremmin kuin hyvin, sillä uutinen Trustin valheellisuudesta levisi kulovalkean tavoin. Se oli skandaali, josta tiedettiin pian Viipurissa, mistä se kulkeutui edelleen Pariisiin herättäen levottomuutta.³⁸ Jos Trustin tapainen järjestö oli ollut OGPU:n ohjauksessa, kuka tahansa saattoi olla petturi. Emigranttipiireissä levitettiin anekdoottia, jonka mukaan kenraali Kutepov oli menettänyt toimintakykynsä. Hän ei kyennyt enää muuhun kuin kohottelemaan hartioitaan ja vakuuttelemaan ihmisille, ettei ymmärtänyt enää mistään yhtään mitään – *”nitshevo ne ponimaju”*.³⁹

Yleisesikunnan tiedustelun itäinen haara, ”Itäinen tiedusteluosasto” tai lyhyemmin ”ITO”, piti majaansa osoitteessa Karjaportinkatu 10, mutta vuonna 1923 se muutti Viipurin linnaan. Itärajan takainen vakoilu oli vilkasta erityisesti 1910-luvun lopussa ja 20-luvun alussa. Vuonna 1922 ITO:n leivissä oli yhteensä 26 työntekijää ja vaihteleva määrä erilaisia viestinviejiä ja agenteja, joista osa oli kirjoilla Raudun ja Kivennavan alaosastoilla.

Kostoisku Lubjankaan

Rovsin johto järkyttyi paljastuksesta, muttei lamaantunut. Pariisin emigranttienraalit janosivat kostoja. Keväällä 1927 Rovsin aseellisen siiven johtaja Aleksandr Kutepov ja hänen liittolaisensa päättivät käynnistää terrorikampanjan Neuvostoliittoa vastaan. Tilanne vaikutti otolliselta, sillä Ison-Britannian ja Neuvostoliiton valtiosuhteet olivat katkenneet, minkä uskottiin enteilevän sotaa. Odottava ilmapiiri huipentui terrori-iskuihin, joita Rovsin aktivistit toteuttivat Leningradissa ja Moskovassa Suomen yleisesikunnan tiedustelun ja Ison-Britannian salaisen palvelun tuella.

Ensimmäinen Rovsin terroristiryhmä lähti matkaan Helsingin rautatieasemalta toukokuun 30. päivän iltana vuonna 1927. Kuusihenkinen ryhmä nousi Viipurin-yöjunaan, jossa arvoitukselliset matkamiehet ja yksi nainen jakautuivat kahteen vaunuun. Seuraavana aamuna matkalaiset astuivat Viipurin asemalaiturille, jossa heitä vastassa oli Suomen yleisesikunnan tiedustelun Viipurin alaosaston päällikkö Gustaf Rosenström. Tämä suomalaisupseeri tunsi osan ryhmän jäsenistä jo entuudestaan, sillä sen johtajat, emigranttiaktivisti Maria Zahartšenko-Šults, kapteeni Viktor Larionov ja aiemmin mainittu Eduard Opperput, olivat tunnettuja hahmoja tiedustelumailmassa.⁴⁰

Terroristit kulkivat Gustaf Rosenströmin opastuksessa Terijoelle ja sieltä edelleen Jalkalan kylässä sijainneelle huvilalle. Täältä suomalaiset tiedustelu-upseerit saattoivat kuusikon kahdessa kolmehenkisessä ryhmässä rajan yli. Kahden Suomesta Neuvostoliiton alueelle siirtyneen ryhmän tarkoituksena oli toteuttaa sarja suuren luokan terrori-iskuja Leningradissa ja Moskovassa.⁴¹

Zahartšenko-Šults, Opperput ja kolmas terroristi, Juri Peters, kulkivat rajalta junalla Leningradiin ja sieltä edelleen Moskovaan, jossa heidän piti toteuttaa attentaa salaisen poliisin päämajassa, maailmankuulussa Lubjankassa. Syystä tai toisesta tuhotyön kohteeksi ei kuitenkaan valikoitunut OGPU:n päämaja vaan sen naapurustossa oleva kivitalo. EK:n myöhemmin tekemän arvion mukaan siellä ”majailivat kaikkea merkitystä vailla olevat pikku filöörit” ja muu OGPU:n ”roskaväki”.⁴²

Monet tapahtumasarjan yksityiskohdat ovat hämärän peitossa. Joka tapauksessa useat neuvostolehdet julkaisivat heinäkuun 6. päivänä bolševikkihallituksen virallisen tiedotteen, jonka mukaan maan salainen poliisi oli estänyt terrori-iskun kesäkuun 3. ja 4. päivän välisenä yönä Malaja Lubjankan asuintalossa numero 3/6.⁴³ Todennäköisesti attentaa epäonnistui, koska OGPU oli päässyt terrorisuunnitelman jäljille oman *agent provocateurinsa*, Eduard Opperputin avulla. Olipa asia niin tai näin, se on selvää, että ryhmä yritti paeta Neuvostoliitosta Valko-Venäjän kautta, mutta pako ei onnistunut. Lehtitietojen

Sökandens signalement:
(Böra antecknas av polismyndighet)

Alder: 32 år

Hårets färg: mörkt

Ögonens färg: grå

Ansiktsform: oval

Näsa: rak

Särskilda kännetecken:

Maria Zahartšenko-Šults tunnettiin Viipurin vakoilijapiireissä. Hänen sanottiin olevan ”kiihkeä, suorastaan kuumeinen vastavallankumouksellinen”, ”pyhä nainen” ja ”suuri patriootti”. Usein muistettiin mainita myös käsilaukku, jota tämä ”tyylikkään aistikkaasti”, ”hieman maalaislääkärin tapaan” pukeutuva aktivisti kantoi aina mukanaan: legendan mukaan se kätki sisälleen räjähd- ja myrkysekoituksia. Ote Marian kulkuluvasta.

mukaan kaikki ryhmän jäsenet menehtyivät kiinniotettaessa, mutta todellisudessa OGPU:n oma mies Opperput saatettiin hyvinkin jättää henkiin.

Toinen terroristiryhmä löysi tiensä Leningradiin. Siellä Viktor Larionovin johtama kolmikko tunkeutui 7. kesäkuuta Moikan kanavan varressa sijanneelle kommunistisen puolueen keskusklubille.⁴⁴ Vahvasti aseistautunut ryhmä heitti kranaatteja kokoussaliin kerääntyneen yleisön joukkoon. Tutkintamateriaalin perusteella ensimmäinen kranaatti osoittautui suutariksi, mutta toinen räjähti ilkeihin seurauksiin keskellä yleisöä. Kranaatti ei jäänyt viimeiseksi, vaan sitä seurasi vielä kolmaskin räjähdys, joka kolhi seinää kokoushuoneen ulkopuolella. Pölyn laskeuduttua selvisi, että terrori-isku oli haavoittanut yhteensä 26 henkilöä, joista 14 vakavasti. Lisäksi puolueen jäsen, toveri I. S. Jampolski oli saanut osuman luodista yrittäessään pidätellä yhtä pommimiestä.⁴⁵

Yleisen hämmingin turvin pommimiehet livistivät Suomen asemalle, josta ottivat junan Karjalankannakselle. Kolmikko jäi junasta ennen rajaa ja jatkoi matkaa Suomen puolelle apostolin kyydillä. Metsäisellä rajaseudulla terroristit törmäsivät neuvostoliittolaiseen rajapatrulliin ja sen vihaiseen vahtikoiraan. Ammuttuaan koiran miehet harhailivat alueella vielä tovin ennen kuin löysivät rajan länsipuolelle, jonne viipurilainen tiedustelu-upseeri Gustaf Rosenström tuli heitä vastaan.⁴⁶

Leningradin iskun onnistuminen kannusti jatkamaan pommikampanjaa. Elokuussa 1927 Suomeen saapui Kutepovin taistelujärjestön uusi johtaja, emigranttiaktivisti Georgi Radkovitš. Aluksi hän asettui Helsinkiin, mutta jatkoi matkaansa vielä samassa kuussa Suojärvelle. Laatokan pohjoispuolelta alueelta oli tarkoitus lähettää uusia pommiretkikuntia Neuvostoliittoon. Tämäkään valonarka toiminta ei tapahtunut ilman Suomen yleisesikunnan tukea.⁴⁷ Vaikka matkajärjestelyiden yksityiskohdat pidettiin visusti salassa, Etsivä Keskuspoliisi onnistui saamaan selville, että Radkovitšin nelihenkinen ryhmä oli todella lähetetty matkaan.⁴⁸

Pian hälyttimet soivat myös Neuvostoliiton puolella. Elokuun 26. päivänä⁴⁹ maan turvallisuusviranomaiset kohtasivat vahvasti aseistetun kaksikon, joka oli saapunut Suomen puolelta Petroskoin lähistölle. Parivaljakolla oli mukanaan väärennettyjä dokumentteja, neljä käsikranaattia ja pommeja.⁵⁰ Molemmilla miehillä oli turvanaan kaksi käsiasetta ja runsaasti luoteja, joiden kera oli tarkoitus matkustaa Olhavan kautta aina Kiovaan saakka. Ukrainalaisessa metropolissa ja mahdollisesti myös matkan varrella piti järjestää pommi-iskuja ja iskeä jonkin lehden toimitukseen.

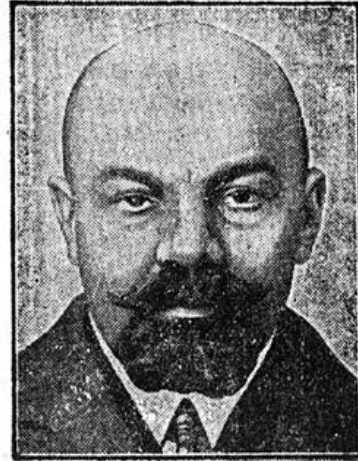
Elokuun jälkipuoliskolla Petroskoin naapurustossa pysäytettiin toinenkin aseistettu pommimieskaksikko. Kyseinen parivaljakko oli lähetetty Lenigradiin ja Moskovaan pommiretkelle, mutta sen matka pysähtyi heti alkutaipaleelle. Toisin kuin ensimmäinen pommiryhmä, tämä kaksikko saatiin kiinni elävänä.⁵¹ Menestyksekkäs pidätysoperaatio oli tärkeä erävoitto OGPU:lle, joka sai kiinni otetuista lyömäaseen Suomen ja Neuvostoliiton väliseen propagandakamppailuun.

YE:n ja Kutepovin aseveljeys ei loppunut vuoden 1927 pommiretkiin. Yleisesikunta piti suhteet lämpiminä siitä huolimatta, että Etsivä Keskuspoliisi ja ulkoministeriö karkottivat Kutepovin terroripäällikön Georgi Radkovitšin maasta.⁵² Liittolaissuhde oli äärimmäisen arkaluontoinen asia, joka tahdottiin pitää visusti salassa. YE:n tiedustelu-upseeri, majuri Erik Malmberg matkusti Pariisiin marraskuussa 1927 tapaamaan Radkovitšia, jota ei kuitenkaan tahtonut löytyä kaupungista.⁵³

Radkovitš ja toinen Suomesta karkotettu emigranttiterroristi Dmitri Monomahov jatkoivat konspiratiivisella linjalla myös vuonna 1928. Kaksikko oli matkustanut salatein Moskovaan, jossa se onnistui tunkeutumaan Lubjankaan ja järjestämään pommiattentaatin.⁵⁴ Neuvostoliiton salainen poliisi piti tapausta kiusallisena. Toisin kuin edellisen kesän pommi-iskuista, tästä ilmeisesti muutamia uhreja vaatineesta tuhotyöstä ei pidetty meteliä sanomalehdissä. Myöskään Radkovitš ja Monomahov eivät päässeet ylpeilemään teollaan, sillä molemmat näyttäisivät kuolleen terrori-iskussa tai pian sen jälkeen.⁵⁵

KENRAALI VALLENIUKSEN VAARALLINEN TOIMINTA YLEISESIKUNNASSA.

**Koetti aikaansaada
välien rikkoontu-
mista Suomen ja
Venäjän välillä.**

Aleksander Kutepov.

Lienee vähitellen käynyt selväksi koko Suomen kansalle, että kenraali Wallenius on häikäilemätön seikkailija. Hänen osallisuutensa ensinä presidentti Ståhlbergin kyyditykseen ja myöhemmin hänen salainen järjestelytoimintansa laupuanliikkeessä, minkä huippukohtana oli kapinantekoyritys, ovat hankkineet hänelle ainutlaatuisen maineen maassa. Sensijaan on meillä tähän saakka ainakin laajemmissa piireissä ollut tuntematonta, että hän jo yleisesikunnan päällikkönä ollessaan leikki tulella mitä anteeksiantamattomimmalla tavalla. Näin tapahtui varsinkin hänen puuhaillessaan asioissa, jotta koskivat Suomen ja Venäjän välisiä suhteita.

Kerrottakoon tämän toiminnan laadusta eräs kuvaava tapahtuma.

Kesällä 1927 herättivät eräät Venäjällä suoritettut terroristiset teot suuria huomiota. Näiden tekojen suorittajien väitettiin saapuneen Suomesta ja venäläiset lehdet syyttelivät silloin Suomen viranomaisia ja myöskin Suomen yleisesikuntaa osanotosta näihin tekoihin tai ainakin niiden avustamisesta. Nämä syytökset tietysti suomalaiselta taholta jyrkästi torjuttiin, siksi mahdottomana pidettiin pelkkää sentapaista ajatustakin.

Olemme nyt eräiden ulkolaisten asiantuntijain kautta onnistuneet saamaan lähempiä tietoja näistä salaperäisistä tapahtumista. Koska niillä on ajankohtaista merkitystä senkautta, että ne kuvastavat eräiden tšekäläisten piirien käsitystä siitä miten "hyviä naapurussuhteita" paraiten säilytetään ja varsinkin kenraali

Walleniuksen erinomaista harkintakykyä virassaan, selostamme lyhyesti näiden tapahtumien kulkua.

Walleniuksen yhteistoiminta venäläisten monarkistipiirien kanssa.

Venäläisillä monarkistipiireillä on ollut ja on edelleenkin lukuisia järjestöjä, joiden tarkoituksena on taistella Neuvosto-Venäjää vastaan. Erään sängen toimeliaan järjestön etunenässä oli entinen venäläinen kenraali Kutepoff, joka pari vuotta takaperin sängen salaperäisissä oloissa hävisi Pariisissa ja jonka otaksutaan tulleen surmatuksi bolshevikkien toimesta. Hänellä oli lukuisia agenteja Suomessakin ja kävikin hän ainakin pari kertaa täällä näiden toimintaa järjestämässä ja luomassa tänne eri paikkakunnille sijoitettuja soluja. Viimeksi hän teki lyhyen käynnin kesällä 1927 matkustaan täältä etelään Viron kautta. Hänen pääasiallisimpana apulaisenaan Suomessa oli eräs sängen tarmokas terroristinainen nimeltään Maria Schultz-Sahartshenko. Tämä nainen oli ahkera vieras Suomen yleisesikunnassa, joka käytti häntä erilaisiin vakoilutehtäviin.

Kesällä ja alkusyksyllä 1927 Suomessa todistettiin skandaalia, jonka vaikutukset säteilivät armeijan huipulle saakka. Paljastui, että Suomen yleisesikunnan päällikkö Kurt Wallenius ja hänen alaisuudessaan toimineet tiedustelu-upseerit olivat olleet läheisessä liitossa emigranttikenraali Aleksandr Kutepovin vakoilu- ja terroristijärjestön kanssa. *Suomen sosiaalidemokraatti* -lehti kuvaa tapahtunutta vuonna 1932.

On epäselvää, mitä Suomen yleisesikunnan tiedustelu ja Etsivä Keskuspoliisi tiesivät Kutepovin kesän 1928 terrorihankkeista. Edes se ei ole kiistatonta, matkustivatko miehet Neuvostoliittoon Karjalankannaksen vai Romanian kautta. Toisaalta olipa matkareitti kumpi hyvänsä, on selvää, että Georgi Radkovitš ja muutamat muut terroristit lukeutuivat Kurt Walleniuksen johtaman Suomen yleisesikunnan liittolaisiin. Tätä alleviivasi sekin, että saman vuoden touko-kuussa yleisesikunta auttoi rajan taakse ainakin kaksi muuta asemiestä. Nämä matkustivat Moskovaan ja väijyivät Kominternin johtajaa Nikolai Buharinia kuukauden päivät huonolla menestyksellä, minkä jälkeen palasivat Suomeen.⁵⁶

Veljeskunnasta separatisteihin

Rovsin salainen toiminta Karjalankannaksella ja Viipurissa alkoi hiipua vuosina 1928–1930. Samaan aikaan kun taistelujärjestö menetti vitalisuuttaan, toinen aktivistijärjestö, Venäläisen Totuuden Veljeskunta⁵⁷, ja sen Suomen päämies Anatoli Toll kiihdyttivät toimintaansa Suomessa. Veli numero 213 lähetti vakoilijoitaan Kannakselta Leningradiin ja järjesteli asioita muutenkin moneen suuntaan. Toll ja hänen Berliinin kontaktinsa herättivät huolta Suomen turvallisuusviranomaisissa. He olivat kyllä edelleen kiinnostuneita Neuvostoliiton tapahtumiin vaikuttamisesta ja jopa terrori-iskujen edistämisestä, mutta pelkäsivät OGPU:n sotkeutuneen Tollin salahankkeisiin.⁵⁸

Huoli ei ollut turha, sillä Neuvostoliiton salainen poliisi oli soluttanut veljeskuntaan ja ulottanut sen avulla lonkeronsa myös Suomeen. Siten useimmat Tollin ja hänen kumppaneidensa terrori-iskusuunnitelmista olivat tuomittuja epäonnistumaan. OGPU oli perillä sekä veljeskunnan salahankkeista että niiden yhteyksistä Suomen yleisesikunnan tiedustelun Viipurin alaosaan ja ulkomaisiin tiedustelupalveluihin. Erityisen selvästi tämä näkyi tapauksessa, jonka yhteydessä yleisesikunnan tiedustelu ja Toll yrittivät soluttaa armenialaisia vapaustaistelija-terroristeja Kannakselta Kaukasiaan 1930-luvun ensimmäisinä vuosina.⁵⁹

Armenialaisjuttu oli osa suurempaa kehityskulkua: Venäjän vähemmistö-kansallisuuksien maanalainen toiminta kiihtyi 1930-luvun taitteessa. Uudet aktivistijärjestöt yrittivät luoda Ukrainasta, Armeniasta, Georgiasta ja monista muista alueista itsenäisiä valtioita eivätkä vieroksuneet myöskään väkivaltaisia menetelmiä. Tämä näkyi myös Viipurissa ja ylipäänsä Karjalankannaksella, joista lähetettiin paitsi armenialaisia myös muista kansallisuuksista koostuneita aktivistiryhmiä neuvostotasavaltoihin yleisesikunnan upseerien silmien alla.⁶⁰

Anatoli Toll – veitikka

Anatoli Tollin maine oli kiistanalainen. Kokenut emigranttiagentti Pjotr Konstantinov kirjoitti paljastavasti ”Kollin” eli Tollin johtamasta, Kannakselta Neuvosto-Venäjälle suuntautuneesta vakoilusta: ”Käsitykseni oli, että Kollin toiminta oli esikuvallisen keuhkoa ja että hän lähetti miehensä melkein kuin teurastuspensille antamatta heille välttämättömmimpiäkään tietoja ja varustamatta riittäväillä varoilla [työhön], jossa neuvostoviranomaisten lahjominen oli tärkeimpiä.”

Anatoli Toll tai Antonov-Djadik (Djadick) syntyi vuonna 1896 Pietarissa aatelisperheeseen. Hän ehti käydä seitsemän luokkaa saksalaista kymnaasia ennen kuin maailmansota ja sitä seuranneet konfliktit tempaisivat nuorukaisen pyörteisiinsä.⁶¹

Tsaarin laivastossa Toll yleni luutnantiksi, mutta vuosi 1917 muutti kaiken: tsaari menetti valtaistuimensa ja Toll ”Rodinansa”, Äiti Venäjän. Vuosina 1918 ja 1919 Toll otti omakseen vastavallankumouksen asian ja liittyi valkokenraali Nikolai Judenitšin tiedustelujärjestöön. Kun Pietarin valloitusretki päättyi vuoden 1919 lopulla mahalaskuun, Toll asettui asumaan Viipuriin. Virallisesti hän toimi Saima-karamelli-yhtiön osakkaana ja teknisenä johtajana, mutta todellisuudessa päätyö oli aivan toisella alalla: Toll oli konspiratiivisen maailman ammattilainen, touhukas vakooja ja vastavallankumouksellinen vailla vertaa.

Vuonna 1921 Toll oli jälleen liikekannalla. Hän otti osaa niin sanotun Tagantsevin salaliiton ja Pietarin Taistelujärjestön hankkeisiin vastavallankumouksen, mutta myös Suomen yleisesikunnan asiamiehenä. Luutnantti Toll teki useita kylmäpäisiä matkoja Viipurista rajan taakse Nevan valtakaupunkiin.

Vuosina 1922–1924 vastavallankumouksellinen Toll hoiti pariisilaisen emigrantti-kenraali Nikolai Nikolajevitšin nimissä toimineita Kannaksen tiedustelulinjoja, joiden avulla yritettiin pysyä ajan tasalla Neuvostoliiton tapahtumista.⁶² Yksi järjestö ei

kuitenkaan riittänyt Tollille, vaan hän lukeutui myös niin sanotun Venäläisen Totuuden Veljeskunnan aktivisteihin. Syksyllä 1924 Etsivän Keskuspoliisin Terijoen ala-osaston päällikkö Kaarlo Penttilä kiinnitti huomionsa Tollin ja hänen veljeskuntansa arveluttaviin hankkeisiin:

Noin vuoden verran on Suomen emigranttien keskuudessa toiminut fascistijärjestö, jolla on oikean taistelujärjestön luonne ja jolla tosiaan on [joitakin] varoja käytettävänä. [...]

Suomessa toimivan fascistijärjestön päämaja on Viipurissa. Sen päällikkönä toimii ystävämme Toll, joka [...] taas on kohonnut kunniaan ja arvoon. Viipurissa on myöskin propagandakirjallisuuden varasto, mutta ei Tollin kotona. Toistaiseksi [Toll ei ole onnistunut järjestämään] kirjallisuuden kuljetusta rajan yli, eikä järjestö muutenkaan ole erikoisia aikaansaanut Suomessa – muualla kylläkin.⁶³

Veljeskunta oli rakenteeltaan ”perin konspiratiivinen”, ja sillä oli salaisia edustajia eri puolilla maailmaa. Liikettä johti ”ylin piiri”, jonka kullakin jäsenellä oli oma koodinumeronsa. ”Veli 213” eli Toll oli Venäläisen Totuuden Veljeskunnan ylimmän piirin suosiossa Berliinissä. Tämä emigranttijohtajista koottu salakerho hoputti Tollia kiihdyttämään antibolševistista toimintaa Viipurissa.⁶⁴

Toll otti linjaukset tosissaan. Hänen johdolla Venäläisen Totuuden Veljeskunnalle perustettiin Suomen taistelukeskus, niin sanottu Luoteinen osasto, vuosina 1926–1927. Noin 30-henkinen osasto jakautui Etelä Suomessa ja varsinkin Karjalankannaksella toimineisiin alaosastoihin. Aktiivisimpia alaosastoja – tai ehkä osuvammin muutaman miehen puuhakerhoja – olivat Helsingin ja Viipurin jaostot.⁶⁵

Veljeskunnan Suomen päämiehellä oli epämääräinen maine, jota yhä uudet hämärähankkeet eivät ainakaan puhdistaneet. Häntä soimattiin suunsoittajaksi, mutta myös Neuvostoliiton salaisen poliisin OGPU:n agentiksi. Luultavasti agenttiväitteet eivät tehneet täyttä oikeutta ovelalle emigranttiaktivistille, mutta kieltämättä oli totta, että Toll antoi itsestään usein hätäisen ja lapsellisenkin vaikutelman.

Sitä mukaa kun Venäläisen Totuuden Veljeskunta juurtui Pohjolaan, taistelujärjestön Suomen osasto ja sen johtaja herättivät huomiota Neuvostoliiton salaisessa poliisissa OGPU:ssa. Lubjankan tiedustelu-upseerit tiesivät, että Toll piti yhteyttä Suomen yleisesikunnan tiedusteluun ja toimi Etsivän Keskuspoliisin toimistopäällikkö Jalmari Sinivaaran salaisena agenttina. T 220 tai ”Heikki Paavilainen” raportoi EK:lle paitsi emigranttiaktivistien tiedustelulinjoista myös muista konspiratiivisista hankkeista Neuvostoliitossa ja Suomessa.⁶⁶

Vuoden 1929 alussa *Hufvudstadsbladet* julkaisi sensaatiouutisen emigranttiakti-

vistien valonarasta toiminnasta Suomessa. Kohuartikkelissa vihjailtiin, että Suomen valtiollinen poliisi oli katsonut Venäläisen Totuuden Veljeskunnan terroritoimintaa sormiensa läpi jo vuosien ajan.⁶⁷ Tekstissä kerrottiin myös veljeskunnan pamfletti-sarjasta, *Russkaja Pravdasta*, jota salakuljetettiin Suomen kautta Neuvostoliittoon.

Paljastus ei ollut poliittisesti merkityksetön, sillä se hermostutti niin Etsivää Keskuspoliisia kuin maan vähemmistöhallitustakin. Pääministeri Oskari Mantere, ulkoministeri Hjalmar Procopé ja sisäministeri Toivo T. Kivimäki pelkäsivät Neuvostoliiton reaktiota: he eivät kaivanneet uusia emigranttisolkuja vanhojen jatkoksi.⁶⁸

Anatoli Toll napattiin kiinni ja kiidätettiin pikajunalla EK:n päämajaan Ratakadulle sen jälkeen, kun hänen asunnollaan Viipurin Kirkkosaarenkatu 6:ssa oli tehty kotietsintä. Toll oli lipevä kuulusteltava. Vaikka mies myönsi terrorin, vakoilun ja propagandan sisältyvän veljeskunnan oppeihin, hän painotti laskelmoiduin sanankääntein kunnioittavansa Suomen lakeja.⁶⁹

Juttu kuivui kasaan. Etsivä Keskuspoliisi laski Tollin vapaalle jalalle sisäministerin luvalla ja sillä ehdolla, ettei tämä enää sotkeutuisi poliittiseen juonitteluun. Toll sitoutui ”omasta puolestaan luopumaan veljeskunnan kaikista yrityksistä” ja ”tekemään voitavansa” järjestönsä hajottamiseksi Suomessa. Todellisuudessa kyse oli pelkästä sanahelinästä. Toll ei aikonutkaan pitää sanojaan, jotka oli annettu selkään vasten maastakarkotusuhan kurimuksessa. Hän kyllä siirtyi kauemmaksi itärajalta muuttaen Viipurista Helsinkiin, muttei katkonut siteitään veljeskuntaan vaan jatkoi vanhaan malliin läpi 1930-luvun ja sotavuosien.⁷⁰

Vaaran vuosien Suomessa Toll pisti myös punaisen Valtiollisen Poliisin silmään. Valpo yritti ottaa selvää Tollin menneisyydestä emigranttijärjestöjen aktivistina ja Suomen yleisesikunnan tiedustelun agenttina, mutta sai pian huomata, ettei miehen todellista luonnetta ja pyrkimyksiä ollut välttämättä edes mahdollista selvittää. Toll vaihtoi väriä kuin kameleontti:

Vanha monarkistitekijä Anatoli Toll, joka oman ilmoituksensa mukaan toimii täällä itsenäisenä sanomalehtimiehenä, on uudistanut Helsingin poliisilaitoksen passitoimiston kautta oleskelulupa-anomuksensa. Annamme hänelle ja hänen vaimoilleen nyt oleskeluluvan 1 vuodeksi, mutta kaiken varalta olisi syytä ottaa selvää hänen nykyisistä puuhailuistaan. Vaikka Nikkilän [psykiatrisen] sairaalan ylilääkäri on antanut [hänen mielenterveytensä tasapainosta] täysin kielteisen lausunnon, [...] [se] ei suinkaan tee häntä vaarattomaksi. Hänhän voi aina vedota ”hullun papereihin” [ja paranoiaan, harhamielitautiin] sattui mitä sattui.⁷¹

Klitš eli "Kutsuhuuto" oli propagandistinen emigranttilehti, jonka tosiasiallinen päätoimittaja oli aktivisti Severin Dobrovolski. Tätä fanaattista antibolševistista taistelua ja fasistista yhteiskuntajärjestelmää kannattavaa lehteä myytiin "tiskin alta" ja kierrätettiin kädestä käteen Viipurin 1930-luvun emigranttipiireissä.

Skoblinin juttu

Kun kenraali Jevgeni Miller valittiin Rovsin puheenjohtajaksi vuonna 1930, hänen asemansa ei ollut kadehdittava. Vaikka Miller suhtautui terrorismiin pidättyväisemmin kuin edeltäjänsä Aleksandr Kutepov, myös hän tahtoi lisätä maanalaisia yhteyksiä Neuvostoliittoon. Sotilasliiton salainen toiminta ei kuitenkaan ollut entisellään, vaan esimerkiksi Romaniassa vakoilijoita katosi ja muutkin takaiskut seurasivat toisiaan. Miller oli harmissaan vastoinkäymistä, sillä hän jos kuka olisi tarvinnut tuloksia aktivismista vahvistaakseen asemaansa Rovsin päämiehenä. Epäonnistumiset synnyttivät ajatuksen uuden tiedustelulinjan avaamisesta. Reitti piti luoda Kannakselle, koska sieltä oli lyhyt matka Leningradiin eikä Moskovaan ollut kohtuuttoman kaukana.⁷²

Miller tiivisti yhteyksiään Suomeen. Kontaktiksi valikoitui Viipurissa asuva kenraalimajuri Severin Dobrovolski, joka oli kyllä kunnioitettu emigranttivaikuttaja ja salaisen maailman ammattilainen, muttei sotilasliitto Rovsin jäsen. Miller oli

tutustunut Dobrovolskiin Venäjän sisällissodan aikana pohjoisrintamalla, jossa tämä oli palvellut syyttäjänä Rovsin tulevan johtajan alaisuudessa.⁷³ Kun Dobrovolski sai kuulla vakoilusunnitelmasta Milleriltä keväällä kesällä 1933, hän ehdotti, että tiedusteluyhteydet luotaisiin suomalaisten turvallisuusviranomaisten avulla.⁷⁴

Dobrovolski hankkiutui YE:n tiedustelun Viipurin alaosaston johtajan juttusille. Tämä tapaaminen ei jäänyt tuloksettomaksi, vaan Dobrovolski sai alaosaston päällikön Toivo Salokorven kiinnostumaan Rovsin suunnitelmasta. Salokorpi piti kysymystä niin merkittävänä, että alisti sen YE:n johdon ja tiedustelupäällikkö Erik Malmbergin arvioitavaksi.⁷⁵ Vähän myöhemmin kenraali

Miller sai Suomesta kirjeen, jossa Malmberg ilmoitti Suomen yleisesikunnan kannattavan yhteisen tiedustelulinjan perustamista.⁷⁶

Seuraava askel oli nähtävästi se, että Miller nosti uuden tiedustelulinjansa johtoon kenraalimajuri Nikolai Skoblinin. Tämä konspiraattori ja Neuvostoliiton OGPU:n huippuagentti vieraili muutamia kertoja Helsingissä ja Viipurissa yhdessä vaimonsa kanssa. Näillä matkoilla hän tapasi suomalaisia tiedustelu-upseereita ja sopi näiden kanssa Rovsin ja yleisesikunnan yhteisestä tiedustelulinjasta, jota silmällä pitäen Viipuriin piti toimittaa emigranttiagenteja. Rovsin aktivistit tahtoivat haalia tietoa Neuvostoliitosta, mutta myös yrittää terrorisukuja ja jopa Josif Stalinin salamurhaa.

Puheet olivat suuria, mutta tiedustelu-upseerien ja Rovsin yhteistyö ei sujunut suunnitellusti. Rovsin Suomeen toimittamat agentit eivät pelkästään paljastuneet vaan olivat lähellä jäädä kiinni matkallaan Leningradiin. Neuvostoliiton puolella käytyä tulitaistelua säikähtänyt YE sanoi Rovs-sopimuksen irti eikä uskaltanut jatkaa yhteistyötä entiseen malliin vuoden 1936 jälkeen.⁷⁷

Maailmanpalon aamuhämärä

Vaikka tapaus Skoblin oli epäonnistuminen, edes se ei saanut yleisesikunnan tiedustelu-upseereita laittamaan viimeistä pistettä Rovs-yhteistyölle. Linja vaikuttaa äkkiseltään jääräpäiseltä, mutta sen taustalla oli myös rationaalisia perusteita. Kun kansainvälinen tilanne kiristyi 1930-luvun viimeisinä vuosina, YE ei voinut luopua emigranttikontakteista, sillä näiden hankkima tieto oli aiempaakin tärkeämpää.

Rovs-yhteistyön pulmat pakottivat YE:n tiivistämään suhteitaan myös muihin emigranttijärjestöihin ja erilaisiin kansainvälisiin tietokeinottelijoihin. Kiinnostava avaus tehtiin kesäkuussa 1936 pian sen jälkeen, kun Skoblin-kontaktit olivat alkaneet takerrella. Tilastotoimiston Viipurin alaosaston päällikkö Toivo Salokorpi ja yleisesikunnan emigranttiaktivisti Anatoli Toll lensivät yhdessä Latviaan. Matkan aikana rakennettiin uutta tiedusteluyhteyttä Venäjälle ja vierailtiin Venäläisen Totuuden Veljeskunnan viimeisen päämiehen kartanossa Latgalliassa.⁷⁸

Vastavallankumouksellisen aktivismin viimeinen nousukausi koettiin juuri ennen talvisotaa. Kansallissosialistisen Saksan Venäjä-politiikka aktivoitui, minkä seurauksena Saksan ja muutamien valkoemigranttijärjestöjen suhteet lämpenivät hetkellisesti. Tämä heijastui nopeasti myös Suomeen. Viipurin ja Kannaksen maisemia oli tarkoitus käyttää vielä kerran terroristien ja vakoojien tukialueena, mutta toiminta loppui elokuussa 1939 allekirjoitettuun Molotov–Ribbentrop-sopimukseen.⁷⁹

Severin Dobrovolski – valkoinen kenraali

Tsaarinupseeri Severin Tsezarevitš Dobrovolski nousi keskeiseksi emigranttivaikuttajaksi 1920- ja 30-luvun Viipurissa. Hän oli näkyvä hahmo useissa venäläisissä järjestöissä, joita yhdisti halu korvata neuvostomalli jollakin uudella yhteiskuntajärjestelmällä. Omaan aatefilosofiaansa Dobrovolski ammensi valtio-opillisia vaikutteita jokseenkin vapaamielisesti vanhan Venäjän traditioista, mutta myös fasisisesta tai jopa sosialistisesta yhteiskuntamalleista.

Kenraali oli paitsi poliittinen provokaattori myös arvostettu kulttuurivaikuttaja, joka oli mukana kirjailijapiireissä, toimitti lehtiä ja piti lumoavia esitelmiä emigranttirennoissa. Puheiden ja alustusten vaihtelevat aiheet kertoivat osaltaan miehen moniulotteisesta luonteesta: yhtenä iltana Dobrovolski saattoi puhua Ranskan vallankumouksesta ja toisena Fjodor Dostojevskin ja nykyisyyden suhteesta.

Dobrovolski syntyi ylimysperheeseen vuonna 1881 Pietarissa. Nuoruusvuosinaan hän asui pitkiä jaksoja myös Viipurissa, mutta lähti opintielle Venäjälle. Dobrovolskin oppivuodet huipentuivat Aleksanterin sotilaallis-oikeustieteellisessä akatemiassa sotatuomarin tutkintoon. Maailmansodan vuosina mies palveli Länsi-Ukrainassa syyttäjänä kivuten sotilashierarkiassa everstiksi. Kumouksellisena vuonna 1917 upseeri hylkäsi armeijan ja matkusti Petrogradiksi nimettyyn Pietariin ollakseen yhteydessä vastavallankumouksellisiin voimiin.⁸⁰

Maanalaisten oppositioryhmien toiminta kävi tukalaksi Leninin salamurhayrityksen jälkeen. Ratsiat ja mielivaltaiset pidätykset säikäyttivät everstin, joka pakeni Neuvosto-Venäjän salaista poliisia Tšekaa Kannakselle joulukuussa 1918. Kun viranomaiset tiedustelivat maahantulon syytä, eversti kertoi tulleensa Suomeen ”elämään”. Keväällä 1919 eversti matkusti Arkangeliin liittyäkseen kenraali Jevgeni Millerin pohjoisessa operoineeseen armeijaan. Sotaretkellä Dobrovolski solmi tärkeitä tuttavuuksia Venäjän valkoisen armeijan ylimpään johtoon.⁸¹

Dobrovolski palasi Suomeen Millerin armeijan ajauduttua anarkiaan vuoden 1920 alussa. Kenraalimajuriksi ylennetty mies asettui Viipuriin, jossa hän asui muun

Severin Dobrovolski tasapainoili taitavasti konspiratiivisessa maailmassa. Hän osasi peittää jälkensä, mutta Etsivän Keskuspoliisin arkistossa hänestä on säästynyt yhtä ja toista.

muassa Kenttäkadulla, Viskaalinkadulla (Lallukankatu) ja Kirkkosaarenkadulla aina talvisodan syttymiseen saakka. Emigrantti ei masentunut valkoisten armeijoiden epäonnesta vaan hakeutui sellaisten viipurilaispiirien läheisyyteen, jotka tahtoivat jatkaa sotaa Neuvosto-Venäjää vastaan. Pian energinen, ehtivä mies oli monessa mukana: hänestä tehtiin muun muassa kirjeenvaihtaja Pariisissa painetulle emigranttilehti *Poslednije Novostille*.⁸²

Dobrovolski saattoi laskea itsensä Viipurin emigranttisyhteisön suunnannäyttäjäksi sen jälkeen, kun hänen oli valittu Nikolai Tšaikovskin taistelujärjestön, niin sanotun Toimintakeskuksen,⁸³ Suomen johtajaksi keväällä 1921. Upseeri loi hyvin organisoidun taistelujärjestön, joka solutti vakoilijoita Neuvosto-Venäjälle ja harjoitti terroria ja sabotaasia Kronstadtin kapinan päivinä vuonna 1921, mutta myös myöhemmin.⁸⁴

Samaa tahtia kun toimintakeskuksen agenttikaarti paisui Viipurissa ja ylipäänsä Kannaksella, Dobrovolski solmi elimellisiä kontakteja Euroopan antibolševistisiin liikkeisiin ja Suomen tiedusteluviranomaisiin.⁸⁵

Vanhan tsaarinupseerin poliittinen ajattelu mullistui 1920- ja 1930-luvun mittaan kääntyen oikealle äkkiväärästi. Dobrovolski innostui italialaisesta fasismista aina siinä määrin, että lähti mukaan Venäläisten Fasistien Kansallisen Järjestön (NORF) toimintaan ja tuli valituksi sen pikkuruisen Suomen siiven johtajaksi.⁸⁶

Dobrovolski uskoi yhä myös painettuun sanaan ja ryhtyi kolmen äärioikeistolaisen emigranttilehden kirjeenvaihtajaksi. Etsivän Keskuspoliisin toimistopäällikkö Jalmari Sinivaara arvioi Dobrovolskin Suomen merkittävimmäksi emigranttijohtajaksi, joka oli ”intelligenssiltään paljon yläpuolella muita” ja siksi energinen, ettei malttanut kauaa pysytellä ”heinää matalammalla ja vettä hiljaisempana”.⁸⁷

1930-luvun alkuvuosina Dobrovolski onnistui lumoamaan jopa Rovsin päämiehen, Jevgeni Millerin. Viipurilainen emigranttivisionääri kirjoitti pariisilaiselle valkokenraalille, että sotilasliiton olisi aika kiihdyttää Neuvostoliiton vastaista tiedustelutoimintaa ja propagandaa. Suomessa piti painaa entistä enemmän antibolševistisiä lehtiä, kirjoja ja pamfletteja sitä silmällä pitäen, että niitä levitetäisiin emigranttipiireille ja ”orjuutetuille venäläiselle”. Lokakuussa 1933 ilmestyi näytenumero uudesta *Klitš*-sanomalehdestä, jonka tosiasiallinen päätoimittaja oli Severin Dobrovolski. ”Kutsuhuuto” julisti fanaattisen taistelun ja fasistisen yhteiskuntajärjestelmän ankaraa sanomaa.⁸⁸

Dobrovolskin salahankkeet muistettiin vielä toisen maailmansodan jälkihehkusakin. Valvontakomission tšekistit retuuttivat miehen ja 18 muuta vankia keväällä 1945 Malmin lentokentälle ja sieltä edelleen Moskovaan tuomiolle. Tältä matkalta Dobrovolski ei koskaan palannut, vaan hänet tuomittiin kuolemaan marraskuussa 1945 ja teloitettiin 26. tammikuuta 1946 Moskovassa.⁸⁹

Lopuksi

Viipurin ja koko Kannaksen maantieteellinen asema oli täysin poikkeuksellinen. Venäjä ja sittemmin Neuvostoliitto olivat niin likellä, ettei ollut ihme, että aluekokonaisuudesta muodostui vastavallankumouksellisen kamppailun yksi tärkeimmistä jos ei tärkein tukialue Euroopassa. Kannaksen emigranttikeskuk- sissa toimi lukuisia tiedustelu- ja taistelujärjestöjä, joiden tavoitteena oli kaataa neuvostojärjestelmä terrori-isku- ja sabotaasein ja salamurhin vuosina 1917–1939.

Neuvostoliiton poliittinen eliitti ja turvallisuusviranomaiset määrittivät Viipurin ja Kannaksen alueen usein ”valkobandiittien” alueeksi ja jopa ”terroristien pesäksi”.⁹⁰ Rajan takana ei jäänyt huomaamatta, että varsinkin Viipurin suomalaisviranomaiset katsoivat vastavallankumouksellisten voimien toimintaa läpi sormiensa ja jopa tukivat sitä. Ilmiö kaikkine vivahteineen antoi Neuvostoliiton poliittiselle eliitille valtavan propaganda-aseen, jota se myös osasi käyttää taidokkaasti. Sopivina hetkinä julkisuuteen vyörytettiin tarkoitushakuisia näkemyksiä, joilla oli riittävästi todellisuuspohjaa, että ne vaikuttivat uskottavilta.

Monien paljastettujen vakoiluhankkeiden ja terrorijuonien jäljet johtivat Neuvostoliiton salaisen poliisin päämajaan Lubjankaan. Bolševikkivallan tiedustelu-upseerit soluttivat asiamiehiään ja provokaattoreitaan ulkomailla toimivien taistelujärjestöjen sisälle ja pyrkivät näin kontrolloimaan niiden maanalaista toimintaa. Taktiikka toimi hyvin ja sen seurauksena aktiivinen vastarinta muuttui vaikeaksi. Ei ollut mitenkään tavatonta, että solutushankkeista heräsi epäilyksiä silloinkin, kun ne eivät olleet onnistuneet tai niitä ei ollut yritettykään.

Hämäräperäiset menetelmät yhdistivät paitsi OGPU:n edustajia ja emigrantti-aktivisteja myös läntisen Euroopan turvallisuusviranomaisia. Suomalaiset tiedustelu-upseerit ja vastavallankumoukselliset voimat kytkeytyivät kiinteästi toisiinsa varsinkin sellaisina symbolisesti tärkeinä hetkinä, jolloin Neuvostoliiton tulevaisuus oli vaakalaudalla. Tällaisia vaiheita olivat ainakin Euroopan toinen hullu vuosi 1919, Kronstadtin kapina 1921 ja vuosien 1927–1928 sotahysteria.

On selvää, että useimmat terrori-iskut ja vakoiluhankkeet olisivat menettäneet elinvoimansa ilman virkavallan aktiivista ja passiivista tukea Kannaksella. Suomen yleisesikunnan tiedustelu ja sen Viipurin alaosasto, mutta jossain määrin myös Etsivä Keskuspoliisi olivat valmiita edistämään Venäjän valkoemigranttien näkymätöntä sotaa tietyillä ehdoilla. Turvallisuusviranomaiset näkivät Neuvostoliiton savijalkaisena jättiläisenä, joka saattoi rojauttaa nurin hetkenä minä hyvänsä. Tämä usko oli vahvimmillaan 1920-luvulla, muttei hävinnyt mihinkään myöskään 1930-luvulla. Näkemys perustui antibolševistiseen maailmankuvaan, mutta myös vankkaan tietoon Neuvostoliittoa kalvavista ongelmista.

Onnistunut attentaatti tai salamurha olisi hyvinkin voinut suistaa Suomen ja Neuvostoliiton suhteet kriisiin. Vastaisenäistynyt tasavalta säästyivät vakavalta konfliktilta ennen vuotta 1939 erityisesti siksi, että Neuvostoliitto oli heikkouden tilassa ja keskittynyt sisäisen opposition tukahduttamiseen. Taistelujärjestöjen tukeminen oli kuitenkin vaarallista leikkiä tulella eikä olekaan ihme, että sitä koskevat tiedot on pyritty hävittämään ja aihe unohtamaan sen poliittisesta merkittävydestä huolimatta.

Viitteet

- 1 Rapoport 2004, 47. Rapoport selittää terrorismin kolmannen vaiheen käynnistyneen Vietnamin sodan sävyttämistä kylmän sodan kokemuksista ja neljännen Iranin vallankumouksesta. Jos kolmatta vaihetta voidaan kutsua uusvasemmistolaiseksi, yhä jatkuvassa neljännessä vaiheessa on kyse uskonnollisesta terrorismista.
- 2 Blackstock 1969, passim; Madeira 2014, 1–3. Katso taustaksi myös: Haslam 2011, passim.
- 3 Katso esimerkiksi: Ahti 1987; Nevalainen 1999; Mainio 2015a; Mainio 2015b; Suomela 2001; Kosonen 2001; Pankakoski 2005; Joffe 2014; Kotakallio 2014.
- 4 On hyvä pitää mielessä, että ennen vallankumousta Venäjän keisarikunnassa oli yli 130 miljoonaa asukasta, jotka jakautuivat kymmeneen eri kansallisuuksiin. ”Entinen Venäjän alamainen” oli monimerkityksinen käsite: aikalaiset saattoivat tarkoittaa termillä yhtä hyvin isovenäläisiä, armenialaisia tai vaikkapa inkeriläisiä, joilla oli aiemmin ollut Venäjän kansalaisuus. Kun tässä artikkelissa puhutaan venäläisistä, tarkoitetaan yleensä isovenäläisiä. Termeillä ”Venäjän pakolainen” ja ”emigrantti” taas voidaan tarkoittaa kaikkia Suomeen saapuneita henkilöitä riippumatta siitä, mikä heidän kansallisuutensa oli.
- 5 Haimila 1998, 61; Nevalainen 1999, 307; Marrus 2002, passim.
- 6 Pankakoski 2005, 5.
- 7 Yhden arvion perusteella vuosina 1927–1935 venäläisten, inkeriläisten ja itäkarjalaisten pakolaisten määrä pysytteli noin 18 000:ssa, mistä se laski edelleen 14 000 vuoteen 1938 tultaessa. Haimila 1998, 62; Nevalainen 1999, 27–28, 308.
- 8 Leggett 1981, 105–123; Nevalainen 1999, 16; TNA, WO 106/6101, General Information Received by Military Intelligence Branches, Extract from Military Intelligence Summary 11, Situation in Soviet Russia 9.1.1919 ja Intelligence Summary of Information 14.12.1918.
- 9 Kokovtsov 1935, 530–531; Haimila 1998, 68; Pankakoski 2005, 53, 55–56.
- 10 Suomeen vaelsi noin 1 000 pohjoisrintaman uuvuttamaa sotilaspakolaista vuoden 1920 alussa. Kun Kronstadtin linnoituksen kapina oli kukistettu, Terijoelle saapui jäätä pitkin nääntynyt pakolaisjoukko, joka koostui noin 6 500–8 000 matruusista, upseerista ja siviilistä. Tulijoista jopa 5 000 palasi Venäjälle 1920-luvun mittaen. Haimila 1998, 76; Nevalainen 1999, 18–19, 26–27.
- 11 Brook-Shepherd 1999, 35; GARF, Narodnyi sojuz zaštšity rodiny i svobody, fond (f) 5872, opis (o) 1, delo (d) 19, listov (l) 1–7, Report on Savinkov’s Organisation, 1918; Zubarev 1996, 163.
- 12 Toimikunnan venäjänkielinen nimi on Особый комитет по делам русских в Финляндии.
- 13 Enckell 1956, 112.
- 14 KA, PK 2414, suojelukuntain tiedustelukeskus 1919–1920, tiedonannot 183 ja 441, 29. heinäkuuta ja 21. lokakuuta 1919.

- 15** Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, dokumenty v dvuh knigah, kniga 2, Rosspen 1999, Nikolai Poradelovin kirje Nikolai Tšaikovskille Helsingistä Pariisiin, 11.4.1921, 49–51. Katso sama dokumentti myös: GARF, Tsentr deistvija, f. 5784, o. 1, d. 100, l. 46–51.
- 16** Järjestön venäjänkielinen nimi on Петроградской боевой организации (ПБО).
- 17** Tšernjajev 1997, 189–190; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, Tagantsevin lausunto Tšekalle 24.7.1921, 177–181; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, David Grimmin sihteerin Georgi I. Novitskin kirje Vladimir Tagantseville 5.5.1921, 128–129.
- 18** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10408, Stepan Petritshenko, Petritšenkon ja hänen tukijoidensa kirje David Grimmille 31.5.1921 ja Grimmin vastaus 6.6.1921.
- 19** Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, Aleksandr A. Kupolovin todistajanlausunto GPU:lle 20.3.1922, 17–24.
- 20** Leggett 1981, 289.
- 21** Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, GPU:n työntekijän Mihail V. Pavlovin esitelmä 24.1.1923, 301–310; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, ”loppuyhteenveto Matvei A. Komarovin delosta”, edustaja Stepan Lebedev 19.7.1921, 176–177; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, Tšekan erityisedustajan Jakob S. Agranovin tiedonanto Leninille 8.9.1921, 195.
- 22** Korhonen 1966, 57–58.
- 23** Katso: Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, ”loppuyhteenveto Matvei A. Komarovin delosta”, edustaja Stepan Lebedev 19.7.1921, 176–177; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, Kronstadtin vallankumouskomitean jäsenen Vasili P. Jakovenkon todistajanlausunto GPU:lle 14.6.1922, 274–276.
- 24** Mainio 2015b, passim.
- 25** Goldin 2010, 234, 243; Robinson 2002, 98–102. Rovs-lyhenne tulee järjestön venäjänkielisestä nimestä: Русский Обще-Воинский Союз.
- 26** Robinson 2002, 98–102.
- 27** BAR, New York, ROVS Collection, box 9, correspondence, Kutepovin edustajien ja Högströmin kirjeenvaihto, 1924–1926; Russkaja vojennaja emigratsija 20–40-h godov, dokumenty i materialy, tom 6, OGPU:n raportti 25.12.1925, 468.
- 28** BAR, ROVS Collection, box 1, correspondence, Aleksandr Kutepovin kirjeet Janssonille, 1924; KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2825, toimisto VIII:n raportti, 27.3.1925.
- 29** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2824, Sikorskin eli Jalmari Sinivaaran raportti 26.11.1924 ja toimisto VIII:n ilmoitus 3.11.1925.
- 30** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2824, Venäläiset emigrantit meillä ja muualla, 31.10.1927; KA, EK-Valpo, henkilömappi 1131, Voldemar Granberg, salainen viesti EK:n Viipurin alaosastolle, 15.1.1924 ja EK:n suorittama Granbergin kuulustelu 31.10.–2.11.1927.
- 31** Объединённое государственное политическое управление. OGPU:lla oli vuosina 1918–1939 muitakin nimiä, mutta tässä artikkelissa käytetään selvyuden vuoksi vain yhtä.
- 32** Trusti on käänös järjestön venäjänkielisestä koodinimestä: Трест. Keski-Venäjän Monarkistijärjestö on venäjäksi: Монархическое объединение Центральной России, МОЦР.
- 33** Brook-Shepherd 1999, 255–256, 283–290; Kotakallio 2014, 172–184; RGASPI, Feliks Edmundovitš Dzeržinski, f. 76, op. 3, d. 356, l. 1–8, Vladimir Styrnen allekirjoittama erittäin salainen raportti KRO:n päällikölle Artur Artuzoville 5.2.1925; Smith 2010, 288.
- 34** Elfvengren & Laidinen 2012, 112–122, 296–297; Kotakallio 2014, passim. Katso brittien agentuurista myös: BAR, ROVS Collection, box 9, correspondence, Kutepovin kirjeet Bunakoville, vuodet 1925–1926; RGASPI, Feliks Edmundovitš Dzeržinski, f. 76, op. 3, d. 356, l. 1–8, KRO:n apulaispäällikön Vladimir Styrnen allekirjoittama erittäin salainen raportti KRO:n päällikölle Artur Artuzoville 5.2.1925.
- 35** Cook 2004, 221; Fleišman 2003; Spence 2002, 418–437.

- 36** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2825, Esko Riekin allekirjoittama salainen kirje Viipurin alaostaston päällikölle, 23.3.1927; Robinson 2002, 140; UM, Ulkoasiainministeriö ja Suomen diplomaattinen edustus ulkomailla, 5 C 18, Moskovan lähetystön raportit, lähettiläs Pontus Artin raportti, 1.9.1927. Katso Kutepovin matkasta myös: KA, EK-Valpo, henkilömappi 10253, Aleksandr Kutepoff, Pehr Johanssonin ”rapport 25”, 25.3.1927.
- 37** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10170, Georg ja Maria Schulz, Georgi Radkovitšin kuulustelu, 5.9.1927. Katso myös: Tjuremnaja odisseja Vasilija Šulgina, materialy sledstvennogo dela i dela zakljutšennogo, Vasili Šulginin kuulustelupöytäkirja 31.3.1945, 213.
- 38** KA, Pontus Artin kokoelma, 5, Esko Riekin kirje lähettiläs Pontus Artille, 26.5.1927.
- 39** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10170, Georg ja Maria Schulz, emigranttiedottaja Kirill Puškarjovin kertomuksen pohjalta tehty erittäin salainen raportti, 19.8.1927. Vertaa myös: BAR, Aleksandr Kutepov Collection, box 2 ja 3, correspondence, Kutepovin Trusti-aineisto, 1927.
- 40** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2830, Schultzin-juttu, Dmitri Monomahovin ja Viktor Larionovin kuulustelu, 15.9.1927. Katso Rosenströmin roolista myös esimerkiksi: KA, EK-Valpo, henkilömappi 10170, Georg ja Maria Schulz, emigranttiedottaja Kirill Puškarjovin kertomuksen pohjalta tehty erittäin salainen raportti, 19.8.1927.
- 41** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2830, Schultzin-juttu, Dmitri Monomahovin ja Viktor Larionovin kuulustelu, 15.9.1927.
- 42** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2824, venäläinen emigraatio, toukokuu 1937, 7; Rislakki 1982, 126.
- 43** Sviridenko & Jeršov 2000, 110.
- 44** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2830, Schultzin-juttu, Dmitri Monomahovin kuulustelu, 15.9.1927.
- 45** Kitškasov 1928, 42. On mahdollista, että haavoittuneiden määrä oli todellisuudessa joko suurempi tai pienempi. Vertaa uhrilukuja esimerkiksi: Leningradskaja pravda 9.6.1927, Vzryv v Tsentralnom Partijnom Klub; Sviridenko & Jeršov 2000, 109.
- 46** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2830, Schultzin-juttu, Dmitri Monomahovin ja Viktor Larionovin kuulustelu, 15.9.1927.
- 47** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10170, Georg ja Maria Schulz, Esko Riekin raportti sisä- ja ulkoministerille, 25.1.1928; Kosonen 2001, 182–183.
- 48** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10170, Georg ja Maria Schulz, Skyn eli Jalmari Sinivaaran erittäin salainen ilmoitus, 5.9.1927.
- 49** Joidenkin tietojen mukaan oikea päivämäärä oli 21. elokuuta.
- 50** Lubjanka, Stalin i VTŠK–GPU–OGPU–NKVD, janvar 1922–dekabr 1936, KRO:n päällikön Artur Artuzovin Dmitri I. Kurskille lähettämä muistio, 9.9.1927, 140.
- 51** Goldin 2010, 413–414; Lubjanka, Stalin i VTŠK–GPU–OGPU–NKVD, KRO:n päällikön Artur Artuzovin Dmitri I. Kurskille lähettämä muistio, 9.9.1927, 140.
- 52** KA, Pontus Artin kokoelma, 5, Esko Riekin kirje lähettiläs Pontus Artille, 24.9.1927. Katso Kutepov-suhteisiin liittyen myös: KA, EK-Valpo, henkilömappi 10682, Aleksandr Shvetsoff, Riekin muistiinpanot puhelinkeskustelusta everstiluutnantti Ilmari Relanderin kanssa, 10.12.1927.
- 53** KA, Kurt Walleniuksen kokoelma, kansio 9, ”muiden kirjeitä muille”, Erik Malmbergin kirje Ragnar Heikelille, 20.11.1927; Mainio 2015b, 157.
- 54** Blackstock 1969, 200–204; Robinson 2002, 142.
- 55** Prjanišnikov 1979, 150–151, 163.
- 56** Goldin 2010, 430; HIA, Boris Prianishnikov, box 5, file 1, Trest, Boris Prjanišnikovin ”Vladimir Vladimirovitšille” Helsinkiin lähettämä kirje, 1.5.1979; Mainio 2015a, 184–185; Prjanišnikov 1979, 150–151, 157. Vertaa: KA, EK-Valpo, henkilömappi 10943, Vladimir Bugajeff, Kaarlo Stendahlin muistiinpanot, 23.11.1928.
- 57** Järjestön venäjänkielinen nimi on Братство Русской Правды.

- 58** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Esko Riekin muistiinpanot 5.1.1929 ja Tollin kuulustelu 7.–8.1.1929.
- 59** KA, EK-Valpo, henkilömappi 11041, Anushavan Zatikjan, passim; Mainio 2015a, 223–237.
- 60** KA, EK-Valpo, ulkomaalaiset Suomessa, kansio 2755, pakolaiskysymys, Stendahlin ja Pajarin raportti tapaamisesta Kaapre Tynnin ja Roman Smal-Statskin kanssa, 18.4.1932; Mainio 2015a, 238–242.
- 61** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Terijoen alaostaston lyhennysote 18.10.1924 ja etsivä Lauri Salon tekemä ilmoitus 11.12.1946; Mainio 2015b, 36, 108, 182–184, 187, 191–193.
- 62** Katso Tollista ja hänen menneisyydestään: BAR, ROVS Collection, box 10, correspondence, kirjeet Berliinistä Kutepovin edustajalle Nikolai A. Monkevitsille, 24.10. ja 1.12.1924; Kosonen 2001, 80–83; Kozlov 1999b, 613; Nevalainen 1999, 201; Mainio 2015a, passim.
- 63** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2824, Kaarlo Penttilän promemoria Etsivän Keskuspoliisin päällikölle sekä sisä- ja ulkoministerille 17.10.1924.
- 64** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2824, Venäläiset emigrantit meillä ja muualla, 31.10.1927; KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, veljeskunnan ”korkeimman piirin” kaksi kirjettä Tollille 21.10.1926 ja 7.10.1927. Vertaa myös: Russkaja vojennaja emigratsija 20–40-h godov, Dokumenty i materialy, tom 6, OGPU:n raportti 19.3.1926, 258.
- 65** Goldin 2010, 270; KA, EK-Valpo, Terijoen alaostasto, salaiset lähteneet kirjeet 1926–1928, kansio 91, raportti EK:n päällikölle, 9.11.1928; KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Tollin kuulustelu 8.–9.1.1929.
- 66** Katso agentti T 220:n raporteista: KA, EK-Valpo, henkilömappi 10005, Artemij Grigorjeff, toimisto VIII:n lyhennysote, 14.8.1926; Mainio 2015b, passim.
- 67** Hufvudstadsbladet 4.1.1929, ”Huru skall folket räddä Ryssland?”. Huomaa myös: Iltalehti 4.1.1929, ”Miten Venäjä on pelastettava”.
- 68** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Esko Riekin muistiinpanot, 5.1.1929.
- 69** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Esko Riekin muistiinpanot 5.1.1929 ja Tollin kuulustelu 7.–8.1.1929; Rislakki 1982, 116.
- 70** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Esko Riekin kirjeluonnos sisäministerille 17.1.1929 ja passim. Katso myös: Joffe 2014, 107; Mainio 2015a, passim.
- 71** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, ”A. Tollin oleskelulupa ja valvonta” 12.10.1948.
- 72** Prjanišnikov 1979, 269; Robinson 2002, 189–190.
- 73** BAR, ROVS Collection, box 12, correspondence, Jevgeni Millerin ja Severin Dobrovolskin kirjeenvaihto, vuosi 1933.
- 74** BAR, ROVS Collection, box 12, correspondence, Severin Dobrovolskin kirje ”Ivan Ivanovitšille” eli Jevgeni Millerille, 23.5.1933. Vertaa myös: KA, EK-Valpo, henkilömappi 11180, Severin Dobrovolsky, Jalmari Sinivaaran erittäin salainen ilmoitus, 20.8.1933.
- 75** BAR, ROVS Collection, box 12, correspondence, Severin Dobrovolskin kirje ”Ivan Ivanovitšille” eli Jevgeni Millerille, 28.8.1933; KA, EK-Valpo, henkilömappi 11180, Severin Dobrovolsky, Jalmari Sinivaaran ja Kaarlo Stendahl käsinkirjoitetut muistiinpanot tapaamisesta Severin Dobrovolskin ja Nikolai Skoblinin kanssa, 30.1.1934.
- 76** Prjanišnikov 1979, 270–271.
- 77** Mainio 2015b, 222–239.
- 78** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886b, Anatolij Toll, Sinivaaran ilmoitukset tapaamisista Salokorven ja Tollin kanssa, 27.4. ja 5.8.1936. Katso myös: KA, EK-Valpo, henkilömappi 4491, Toivo Salokorpi, selvitykset YE:n tiedustelun toiminnasta, 22.4.–22.5.1947, A. Toll; Kosonen 2001, 81.
- 79** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2829, Jalmari Sinivaaran raportti ”Venäläiset emigrantit”, 7.9.1938; KA, EK-Valpo, henkilömappi 11160, Ivan, Jurij ja Boris Solonevitsh, passim.
- 80** KA, EK-Valpo, henkilömappi 11200, Severin Dobrovolsky, henkilötietolomake ja lausunto Etsivän Keskuspoliisin pääosastolle 17.1.1923; Mainio 2015a, passim.

- 81** KA, EK-Valpo, henkilömappi 11200, Severin Dobrovolsky, henkilötietoja rajan yli kulkevista henkilöistä, 23.12.1918; Goldin 2007, 68.
- 82** KA, EK-Valpo, henkilömappi 11200, Severin Dobrovolsky, lausunnot Etsivän Keskuspoliisin pääosastolle 28.9.1922 ja 17.1.1923.
- 83** Tšaikovskin perustaman järjestön nimi oli Tsentr deistvija eli Toimintakeskus. Viipurissa ja Helsingissä toiminutta alaosastoa kutsuttiin muun muassa nimellä Severneyi tsentr deistvija. Suomen ohella järjestöllä oli aktiivista toimintaa Pariisissa, Varsovassa, Konstantinopolissa ja Prahassa sekä soluja Saksassa, Virossa ja Latviassa. Katso Pohjoisesta toimintakeskuksesta ja ylipäätään järjestöstä: GARF, Tsentr deistvija, f. 5784, o. 1, d. 15 ja 98–125.
- 84** Bazanov 2008, 559; GARF, Tsentr deistvija, f. 5784, o. 1, d. 15 ja 98–125; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, Severin Dobrovolskin kirje Nikolai Tšaikovskille 11.5.1921, 137–140.
- 85** Bazanov 2008, 559; KA, EK-Valpo, henkilömappi 11200, Severin Dobrovolsky, lyhennysote Ginkenin kuulustelupöytäkirjasta, 31.3.–20.5.1935; Mainio 2015a, passim.
- 86** Puolue vannoi italialaisen fasismin nimiin. Se oli perustettu vuonna 1924 Serbien, kroaattien ja sloveenien kuningaskunnassa. Jugoslavian alueen ja Suomen lisäksi puolueella oli toimintaa Kiinan Tianjinissa.
- 87** KA, EK-Valpo, henkilömappi 11200, Severin Dobrovolsky, Jalmari Sinivaaran merkinnät kuulustelija Olavi Peipon raportissa, 24.9.1939 ja passim.
- 88** BAR, ROVS Collection, box 12, correspondence, Jevgeni Millerin ja Severin Dobrovolskin kirjeenvaihto, vuosi 1933; Bazanov 2008, 560; KA, EK-Valpo, henkilömappi 11180, Severin Dobrovolsky, Jalmari Sinivaaran ilmoitus 4.10.1933 ja 13.11.1934.
- 89** Katso Dobrovolskin kohtalosta esimerkiksi: Bazanov 2008, 564–565; Kauppala 2011, 39–40.
- 90** Izvestija 4.10.1927, Neobhodimo razrušit gnezdo terroristov v Finljandii.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Bakhmeteff Archive (BAR), Columbia University, New York

Henkilökokoelma

Kutepov, Aleksandr

ROVS Collection

Gosudarstvennyi arhiv Rossijskoi Federatsii (GARF), Moskova

Narodnyi sojuz zaštšity rodiny i svobody

Tsentr deistvija

Hoover Institution Archives (HIA)

Henkilökokoelma

Prianishnikov, Boris

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Henkilökokoelmat

Artti, Pontus

Wallenius, Kurt

EK-Valpo

Emigrantit

Henkilömapit

Bugajeff, Vladimir

Dobrovolsky, Severin

Granberg, Voldemar

Grigorjeff, Artemij

Kutepoff, Aleksandr

Petrishenko, Stepan

Salokorpi, Toivo

Schulz, Georg ja Maria

Shvetsoff, Aleksandr

Solonevitsh, Jurij ja Boris

Toll, Anatolij

Zatikjan, Anushavan

Ulkomaalaiset Suomessa

Pikkukokoelma (PK) 2414

suojelukuntain tiedustelukeskus

The National Archives (TNA), Lontoo

War Office (WO)

General Information Received by Military Intelligence Branches

Rossijski gosudarstvennyi arhiv sotsialno-političeskoj istorii (RGASPI), Moskova

Henkilökokoelma

Feliks Edmundovič Dzeržinski

Ulkoasiainministeriön arkisto (UM), Helsinki

Ulkoasiainministeriö ja Suomen diplomaattinen edustus ulkomailla

Moskovan lähetystön raportit

Sanomalehdet

Hufvudstadsbladet 1929

Iltalehti 1929

Izvestija 1927

Leningradskaja pravda 1927

Painetut alkuperäislähteet

Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, dokumenty v dvuh knigah, kniga 2, Moskva: Rosspen 1999.

Lubjanka, Stalin i VTŠK–GPU–OGPU–NKVD, janvar 1922–dekabr 1936.

Russkaja voennaja emigratsija 20–40-h godov, dokumenty i materialy, tom 6.

Tjurenaja odisseja Vasilija Šulgina, materialy sledstvennogo dela i dela zaključennogo.

Tutkimuskirjallisuus

Ahti, Martti (1987). Salaliiton ääriviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918–1919. Espoo: Weilin+Göös.

Bazanov, Pjotr (2008). Kenraalimajuri Severin Tsezarevič Dobrovolski. Teoksessa Sotavangit ja internoidut. Toim. Lars Westerlund. Helsinki: Kansallisarkisto, 556–566.

Blackstock, Paul (1969). The Secret Road to World War Two. Soviet versus Western Intelligence 1921–1939. Chicago: Quadrangle Books.

Brook-Shepherd, Gordon (1999). Iron Maze. The Western Secret Services and the Bolsheviks. Pan Books.

Cook, Andrew (2004). Ace of Spies. The True Story of Sidney Reilly. Tempus.

Elfvengren, Eero & Laidinen, Einar (2012). Vakoilua itärajan takana. Yleisesikunnan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1918–1939. Minerva.

Enckell, Carl (1956). Poliittiset muistelmani II. Helsinki: WSOY.

Fleišman, Lazar (2003). V tiskah provokatsii. Operatsija "Trest" i russkaja zarubežnaja petšat. Novoje literaturnoje obozrenije.

Goldin, V. I. (2010). Rossijskaja voennaja emigratsija i sovetskije spetsslužby v 20-e gody XX veka. Arhangelsk: Solti.

Goldin, V. I. (2007). Vojennyi mir russkogo zarubežja: ljudi i sudby. Arhangelsk: Solti.

- Haimila, Marjo (1998).** Kun kumous vie kodin. Suomeen paenneet venäläiset 1917–1927. Teoksessa *Kansa ja kumous: modernin Euroopan murroksia 1880–1930*. Toim. Kirsi-Marja Tuominen. Historiallinen arkisto 111. Helsinki: SKS, 61–86.
- Haslam, Jonatham (2011).** *Russian's Cold War. From the October Revolution to the Fall of the Wall*. New Haven: Yale University Press.
- Joffe, Eleonora (2014).** *Mannerheimin kuriiri. Kirill Pushkareffin arvoituksellinen elämä*. Helsinki: SKS.
- Kauppala, Pekka (2011).** *Paluu vankileirien tielle. Suomesta Neuvostoliittoon luovutettujen kohtalo 1940–1955*. Helsinki: Gummerus.
- Kitškasov, N. (1928).** *Belogvardeiski terror protiv SSSR. Po materialam protsessia pjati monarhistov-terroristov*. Izdanije Litizdata Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam.
- Kokovtsov, Vladimir (1935).** *Out of My Past. The Memoirs of Count Kokovtsov*. Stanford University.
- Korhonen, Keijo (1966).** *Naapurit vastoin tahtoaan. I. 1920–1932. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan*. Helsinki: Tammi.
- Kosonen, Matti (2001).** *Raja railona aukeaa. Tiedustelua Neuvosto-Karjalassa vuosina 1920–1939*. Joensuu: Ilias.
- Kotakallio, Juho (2014).** "Kaikkialla läsnä oleva Lontoon Secret Service". *Secret Intelligence Service ja Suomi 1918–1941*. Helsinki: Helsingin yliopiston väitöskirja.
- Leggett, George (1981).** *The Cheka. Lenin's Political Police. The All-Russian Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage. December 1917 to February 1922*. Oxford: Clarendon.
- Madeira, Victor (2014).** *Britannia and the Bear. The Anglo-Russian Intelligence Wars 1917–1929*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Mainio, Aleks (2015a).** *Näkymätön sota. Suomi vastavallankumouksellisen terrorismin ja vakoilun tukialueena 1918–1939*. Helsinki: Helsingin yliopiston väitöskirja.
- Mainio, Aleks (2015b).** *Terroristien pesä. Suomi ja taistelu Venäjältä 1918–1939*. Helsinki: Siltala.
- Marrus, Michael (2002).** *The Unwanted, European Refugees from the First World War Through the Cold War*. Temple University Press.
- Nevalainen, Pekka (1999).** *Viskoi kuin Luoja kerjäläisiä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. Helsinki: SKS.
- Pankakoski, Johanna (2005).** *Varjonyrkkeilyä itärajalla. Venäläisten emigranttien poliittinen liikehdintä Suomessa vuosina 1918–1927*. Helsinki: Helsingin yliopiston lisensiaatintyö.
- Prjanišnikov, Boris (1979).** *Nezrimaja pautina. VTŠK–OGPU–NKVD protiv beloi emigratsii. Tšas pik*.
- Rapoport, David (2004).** *Four Waves of Modern Terrorism. Teoksessa Attacking Terrorism. Elements of a Grand Strategy*. Eds. Audrey Kurth Cronin & James M. Ludes. Washington: Georgetown University Press, 46–73.
- Rislakki, Jukka (1982).** *Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa*. Helsinki: Love.
- Robinson, Paul (2002).** *The White Russian Army in Exile 1920–1941*. Oxford University Press.
- Smith, Michael (2010).** *Six. A History of Britain's Secret Intelligence Service. Murder and Mayhem 1909–1939*. Dialogue.
- Spence, Richard (2002).** *Trust No One. The Secret World of Sidney Reilly*. Feral House.
- Suomela, Julitta (2001).** *Rajantakainen Venäjä. Venäläisten emigranttien aatteelliset ja poliittiset mielipiteet Euroopan venäläisissä sanomalehdissä 1918–1940*. Helsinki: SKS.
- Sviridenko, Ju. P. & Jeršov, V. F. (2000).** *Belyi terror? Polititšeski ekstremizm rossijskoi emigratsii v 1920–45 gg*. MGU.
- Tšernjajev, Ju. V. (1997).** *Finljandski sled v "dele Tagantseva"*. Teoksessa *Rossija i Finljandija v XX veke. K 80-letiju nezavisimosti Finljandskoi Respubliki. Jevropeiski Dom, 180–194*.
- Zubarev, D. I. (1996).** "Krasnaja tšuma" i belyi terrorizm (1918–1940). Teoksessa *Individualnyi polititšeski terror v Rossii, XIX–natšalo XX v*. Red. K. N. Morozov. Memorial, 163–168.